

ARTIKELEN

Freud en de criminaliteit; criminele uitstapjes in Wenen

Jaap van Vliet

Berggasse 19, Wenen. In het Freudmuseum is het druk. Omdat we vroeg zijn aangekomen, valt de wachttijd nog mee, maar na anderhalf uur, bij het verlaten van het museum, staat er al een lange rij wachtenden op de trap van het appartement. Het museum is gevestigd in het appartement waar Sigmund Freud, de grondlegger van de psychoanalyse, van 1891 tot 1938 woonde en werkte. In dat laatste jaar vluchtte Freud voor de nazi's naar Londen, waar hij nog korte tijd, tot zijn dood in 1939, zijn werk voortzette. Zijn vlucht uit Wenen heeft zijn sporen nagelaten in het museum: er is weinig overgebleven van de oorspronkelijke inrichting; veel is destijds meegenomen naar Londen, zoals de bekende bank waarop zo veel inmiddels uit zijn geschriften bekende patiënten hebben gelegen. Opvallend zijn de hoed en de wandelstok van Freud aan de kapstok, die is omgeven door glas, omdat jaren geleden zijn hoed werd gestolen. Gelukkig kreeg de dief spijt en kreeg het museum de hoed per post terug.

Het is bekend dat de intellectuele nalatenschap van Freud nog levend is, maar tegelijkertijd veel discussie oproept. Was hij een genie of een charlatan? Feit is dat Freud als de grondlegger van de hedendaagse psychotherapie wordt beschouwd en dat veel van zijn werk een grote invloed heeft op begrippen die nog altijd in de psychologie en psychiatrie worden gebruikt.

In 1979 begon ik met mijn werk als afdelingshoofd en behandelcoördinator in de Dr. S. van Mesdagkliniek in Groningen, een, toen nog, rijks tbr-kliniek (tbr werd pas in 1988 veranderd in tbs) die als zwaarst gesloten en beveiligde kliniek in Nederland bekendstond, een eindstation. De 'hel van Groningen' werd de kliniek door veel patiënten in die dagen genoemd. Maar ook was bekend dat psychoanalyse de leidende behandelfilosofie in de kliniek was. Als beginnend medewerker van de kliniek wist ik nauwelijks wat psychoanalyse inhield, en nog minder was het mij duidelijk wat dit betekende voor de dagelijkse gang van zaken in de kliniek. De naam Freud werd niet alle dagen uitgesproken, maar Freud en ook latere ontwikkelaars van zijn gedachtegoed, zoals Kohut en Kernberg, leverden theorie voor de dagelijkse praktijk. Daarnaast bouwden de therapie en de organisatie in belangrijke mate voort op inzichten uit de analytische kinderpsychiatrie. In de kamers van alle psychiaters was een bank geplaatst waarop de daarvoor geïndiceerde patiënten dagelijks, vier tot vijf dagen per week, in analyse waren. Alle psychiaters en bijna alle psychologen waren psychoanalytisch geschoold en overtuigd van de gunstige bijdrage van de psychoanalyse aan de behandeling van de, overwegend behoorlijk intelligente, opgenomen patiënten. Patiënten die (nog) niet waren geïndiceerd voor een analyse, werden doorgaans onderworpen aan een

Jaap van Vliet

minder intensieve therapie 'on analytic lines'. Het verbindende echter was het therapeutisch milieu, dat op de afdelingen werd vormgegeven door het afdelingshoofd, de afdelingspsychiater en de sociotherapeutisch medewerkers.

De indicatiestelling voor de psychotherapie vond plaats in de wetenschappelijke staf, een bijeenkomst die alleen voor de analytisch geschoolde gedragsdeskundigen, de directie en natuurlijk de desbetreffende patiënt toegankelijk was. Als afdelingshoofd en coördinator van de behandeling van de patiënten op mijn afdeling heb ik nimmer een vergadering van de wetenschappelijke staf mogen bijwonen, waarschijnlijk omdat personeel van de afdelingen als onvoldoende wetenschappelijk en/of analytisch geschoold werd gezien.¹

Veel van de theorie en praktijk van de psychoanalyse werd mij in de loop van de tijd duidelijk. De samenwerking met mijn afdelingspsychiater, gepromoveerd op een proefschrift over 'sexuele doding'² (met verwijzingen naar alleen al 44 publicaties van Sigmund Freud en naar 7 van diens dochter Anna), en de supervisie met het hoofd van de afdeling psychotherapie en supervisie, dokter J.W. Reicher, hebben mijn interesse voor de psychoanalyse en het werk van Freud aangewakkerd. De supervisie, die ik gedurende bijna vier jaar wekelijks heb ontvangen, werd stevast begonnen met de uitnodiging: 'zegt u het maar, meneer Van Vliet', waarop mijn vrije associatie kon beginnen en er een enkele keer een duiding of andersoortige opmerking volgde. Een voor mij interessant, soms pijnlijk, maar uiteindelijk verhelderend proces, waarin ik ook leerde te begrijpen hoe pijnlijk het voor patiënten moest zijn om hun innerlijke drijfveren van voor, tijdens en na hun, meestal zeer schokkende en bizarre, delict prijs te geven.³

Heeft de psychoanalyse als zodanig bijgedragen aan het succes van de behandeling van de patiënten in die tijd? Of was het bijvoorbeeld de aandacht die aan de patiënten werd besteed, de geslotenheid en de (vaak extreem lange) tijd die patiënten in de kliniek verbleven? Bij mijn weten is er geen onderzoek dat dit kan bevestigen of verwerpen.⁴ Wel werd regelmatig over behandelmethoden van de kliniek gepubliceerd⁵ en er was een levendige discussie binnen de wetenschappe-

- 1 Een interessant inkijkje in de wetenschappelijke stafbespreking in de Van Mesdagkliniek is te vinden via: www.canonsociaalwerk.eu/nl_rcl/details.php?cps=8&canon_id=445.
- 2 R.C. Hoekstra, *Sexuele doding. Theoretische overwegingen en een empirische exploratie*, Rijksuniversiteit Groningen 1969, Drukkerij Van Denderen.
- 3 Toenmalig geneesheer-directeur Van Borssum Waalkes stelde bijvoorbeeld in het themanummer 'TBR. Gek en gevaarlijk' van het tijdschrift *KRI* (jaargang 8, nummer 5/6, juli/augustus 1978, p. 26): 'Wel kan ik mij voorstellen dat onze behandeling bij de bewoners allerlei ideeën over hel en duvels oproept. Ze raken tijdens die behandeling af en toe in een crisis die ze als buitengewoon zwaar zullen ervaren.'
- 4 Voor wat betreft seksuele delinquenten wordt echter door Van Marle, destijds geneesheer-directeur van de Van Mesdagkliniek, gesteld: 'Bovendien is inmiddels uit de literatuur gebleken dat de klassieke psychoanalytische, psychodynamische psychotherapie bij seksuele delinquenten niet leidt tot een vermindering van de recidive. In hoeverre dit wordt veroorzaakt door een tevens aanwezige persoonlijkheidsstoornis, is nog niet nagegaan.' H.J.C. van Marle, 'De seksuele doding dertig jaar later', *Ontmoetingen: Voordrachtenreeks van het Lutje Psychiatrisch-Juridisch Gezelschap*, 2001, 7.
- 5 Zie bijvoorbeeld J.W. Reicher, 'Behandeling in penitentiaire inrichtingen en in klinieken', in: W. Goudsmit, W. Nieboer & J.W. Reicher, *Psychiatrie en recht. Hoofdstukken uit de forensische psychiatrie*, Deventer: Van Loghum Slaterus 1977, p. 120-146.

lijke staf en vanuit de kliniek met andere gelijkgestemden in binnen- en buitenland. De overtuiging dat de Van Mesdagkliniek de beste behandeling bood was wellicht zowel een kracht – een samenhangend systeem waar elke medewerker in geloofde – als een zwakte, doordat confrontatie met andere inzichten uit de weg werd gegaan.⁶

Mijn bezoek aan het Freudmuseum brengt veel van wat ik hiervoor heb beschreven weer in herinnering en roept de vraag op hoe Freud zou hebben gedacht over de toepassing van zijn theorieën op psychisch gestoorde delinquenten. Ik weet het niet en om daarop een antwoord te geven heb ik ook te weinig van zijn geschriften gelezen, hoewel er volgens Freud zeker een verband is tussen crimineel gedrag van volwassenen en hun ervaringen als kind.

Ik koop in de museumshop een paar kaarten met de beeltenis van Freud en een koffiemok met daarop gedrukt de woorden 'ID' en 'ES', die, kortweg, staan voor het lustprincipe.

Een paar dagen later bezoeken we het Wiener Kriminalmuseum, gevestigd in een van de oudste panden van het tweede district van Wenen en op korte afstand gelegen van het Freudmuseum. 'Experience the last 300 years of the "dark side of Vienna", things that concerned people, their life of lust and sorrow, of joy and death. (...) the visitor walks through the history of the police- and judgement-system as well as the crime history of the Middle Age until nowadays', vermeldt de folder.

De straat waar het museum ligt, de Grosse Spierlgasse, is uitgestorven en het museum blijkt weinig bezoekers te trekken, tenminste op de dag van ons bezoek. De reviews over het museum op internet maken ons ook voorzichtig: het museum is weliswaar (zeer) interessant, maar het personeel is onbeschoft, zo wordt door iemand opgemerkt, en een ander meent dat het bezoek de toegangsprijs van 6 euro niet waard is. Desondanks blijkt het museum voor mij, hoewel er wat achterstallig onderhoud en schoonmaakwerk zijn te ontwaren, zeker de moeite van een bezoek waard.

Wenen blijkt inderdaad een stad met een duister verleden. In meer dan 25 donkere ruimten worden in beelden en woorden de meest gruwelijke delicten, vooral moord en doodslag, uit de Weense geschiedenis tentoongesteld, alsmede de werktuigen waarmee deze delicten zijn uitgevoerd, zoals messen, dolken, flesjes met vergif, een schop en een vleesmolen. Dit alles is uitgestald met een macaber gevoel voor drama. Zo is in een van de ruimten de moord op Maria Bartunek in 1910 uitgebreid te bekijken. 'The case of Maria Bartunek in 1910 shocks and terrifies', wordt in de begeleidende tekst vermeld. De vrouw werd aangetroffen met afgehakte onderbenen en armen. Hiervan is behalve een kleine afbeelding een meer dan levensgrote reproductie opgehangen, die niets aan de verbeelding overlaat.

6 Toen ik na ingewerkt te zijn in de Van Mesdagkliniek ter oriëntatie een paar werkbezoeken wilde brengen aan andere tbr-klinieken in het land, werd mij dit dringend ontraden met de mededeling: 'Je kunt daar niets van leren, wij hebben hier de beste behandeling.'

Jaap van Vliet

Figuur 1 Beeld uit de brochure van het Kriminalmuseum te Wenen

Maar ook de toepassing van de straffen, veelal de doodstraf, nog onderdeel van het Oostenrijkse strafrecht tot 1950, komt aan bod. Een gruwelijk werktuig is een guillotine waarin in plaats van een mes een iets aangescherpte houten plank is geplaatst. De gestrafte moest, als ik het goed begrijp, hierin plaatsnemen met zijn of haar nek onder die plank, waarna met een zware hamer op de plank werd ingeslagen. Voor een snelle dood lijkt dit een weinig effectief middel.

In de periode van de nationaalsocialistische overheersing, van 1938 tot 1945, was echter een geperfectioneerde guillotine in gebruik, simpelweg 'instrument F' genoemd. Gedurende deze periode werden meer dan duizend mensen met dit instrument onthoofd.

Gedurende de laatste periode waarin in Oostenrijk de doodstraf werd uitgevoerd, van 1945 tot 1950, werd gebruikgemaakt van een galg (Würgegalgen), waarmee in die jaren nog 31 mensen werden terechtgesteld.

Het Kriminalmuseum in Wenen heeft een lange historie, zo is te lezen in de ontvangen brochure. Het museum in zijn huidige vorm bestaat echter pas sinds 1991 en werd geopend door de toenmalige minister van Binnenlandse zaken, dr. Franz Löschnak, in de aanwezigheid van talrijke hoogwaardigheidsbekleders. Sigmund Freud is dan ook nooit in de gelegenheid geweest dit museum te bezoeken, hoewel hij hiervoor gedurende zijn legendarische dagelijkse wandelingen ook in de gelegenheid zou zijn geweest. Maar de relatie tussen criminaliteit, gestoordheid en de ontwikkeling van de persoonlijkheid van de daders, waar hij zeker interesse in zou hebben gehad, wordt in dit museum helaas niet gelegd.